

28 Şubat Süreci: ‘Post-Modern Darbe’nin Sosyo-Politik Dinamikleri ve Toplum Desteği

Özcan Tunahan¹

Özet: Türkiye tarihinde ordu, müdahalesini meşru zeminde gerçekleştirmek için toplumda belli bir kesimin desteğine yönelmiştir. Bunu kimi zaman medya aracılığıyla toplumda belli gruplara hitap ederek sağlamıştır kimi zamanda tarihsel olarak kendisini devletin asıl savunucu olarak görmüş ve müdahalesini gerçekleştirmiştir. Bu duruştan hareketle müdahalesini daima meşru gören ordu, gerçek anlamda toplumdan bir destek almış mıdır? Özellikle batı merkezli tarih incelemelerindeki genel kanaat, yapılan tüm değişim ve dönüşümlerin toplum destekli olduğu yönededir. Türkiye için bunu söyleyebilir miyiz? Modern Türkiye tarihinde dönüşümlerin, “üst bir dayatma” ile gerçekleştiğine inanmış durumdayız. Buradan hareketle, tüm bu sorular ve sorunlar bizi bir müdahalenin meşru zeminde yapılıp / yapılmadığı sorunsalını tartışmaya götürmüştür. Burada Modern Türkiye’nin doğuşundan günümüze kadar yapılan radikal değişikliklerin / müdahalelerin tümünü incelenmekten ziyade, sınırlı kalmak amacıyla sadece 28 Şubat müdahalesinin toplumsal zeminde gerçekleşip / gerçekleşmediği irdelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: 28 Şubat Süreci, Post-Modern Darbe, Toplumsal Destek, Meşruiyet.

Giriş

Osmanlının son dönemlerinde ve özellikle Modern Türkiye tarihinde gerçekleşen değişimlerin ve devrimlerin çoğunda iki kanaat var olup gelmiştir.

1. Sakarya Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Doktora Öğrencisi.

Daha çok minimalist yapıda olan birinci düşünce, yapılan bütün değişimlerin arkasında toplumsal desteğinin olduğu şeklindedir. Diğer bir düşünce ise, Modernleşme tarihimizde yapılan tüm değişimlerin “üst bir dayatma” şeklinde tezahür ettiği. Nitekim bu değişimlerin temel kaygısı, toplumdan bağımsız bir şekilde, topluma rağmen şekillendiği ve değişim sonucunda ortaya çıkan kayıpların yoğunlukta olduğudur. Olgunlaşmış toplumlarda bunun spontane gelişeceği, hızlı-radikal olmayacağı ve sonucunda ise büyük kayıpların olmayacağı düşüncesi, tarihsel olarak kendini doğrulamıştır. Modern Türkiye tarihinde ise yapılan büyük değişimler genellikle militarist şekilde tezahür etmiş ve bunun nedeni ise asker-millet ya da ordu-millet bir toplum olduğumuza bağlanmıştır. Fakat Türk siyasi hayatındaki dönüşümler sadece asker-millet şeklindeki kanaate bağlamak yanlış olacaktır. Ayrıca bu olayları toplumsal-siyasal-ekonomik bağlamda değerlendirmek gerekir. Dolayısıyla yapılan müdahalelerin kendi içerisinde değerlendirilmesi ve dönemin toplumsal dinamiklerine değinilmesi ve bu olaya yön veren sosyopolitik hareketlerin temelde irdelenmesi gerekmektedir. Ayrıca tarihsel olarak incelendiğinde Modern Türkiye'nin kuruluşunda aktörlerin büyük rolü olduğu yaygın bir kanaattir. Fakat olayı sadece aktörlere bağlayarak meşruiyetini aramak olayı kendi içerisindeki gerçekliğin dışına taşınarak farklı bir inşa sürecine girmememize neden olabilir. Bu düşünceden hareketle çalışmada, Türk siyasi hayatına yön veren ve devamında büyük tahribatlara neden olan post-modern darbenin (28 Şubat Darbesi) temelinde gerçekleşen olaylar incelenmiştir. Bunun yanında yapılan çalışmada esas olarak müdahalenin toplumda karşılığı var mıydı, ya da topluma rağmen mi yapıldı, sornsalı tartışılmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın ilk kısmında 28 Şubat tarihine gelmeden 1980 sonrası siyasetin içinde bulunduğu durum açıklanmıştır. Bu dönemde gerek küresel anlamdaki değişimlerin sonucunda gelişen olaylar gerekse içerdeki gelişmeler sonucunda oluşan değişimler ve siyaset sahnesinde meydana gelen dönüşümler üzerinde durularak, 1980 sonrası Türkiye’de gelişen olaylar, genel bir değerlendirmeye tabi tutularak açıklanmaya çalışılmıştır. Ayrıca bu dönemde siyasetin değişime gark olduğu fakat sancılı süreçlerden geçtiği üzerinde durulmuştur. Bir sonraki başlıkta, 28 Şubat sürecine yön veren temel toplumsal ve siyasi hareketlere değinilmiştir. Genel bir değerlendirmeden

sonra son başlıkta ise, “post-modern darbe”nin toplumda bir karşılığı var mıydı, yoksa topluma rağmen mi yapıldı? Bu sorular çerçevesinde darbenin meşruluk zeminde dayanağın varlığı / yoksunluğu irdelenmiştir.

Türkiye’de 1990 Sonrası: Siyasetin Dönüşüm Sancıları

1980 sonrası askeri yönetim, komünist tehdidine karşı ahlaki bir temel sağlamak ve toplumsal alanda birlik ve beraberliği sağlamak için İslami vurguyu ön plana çıkararak, kamusal alana taşımaya çalışmıştır. Fakat 1990’lı yıllarda ordu kurumu kendisini, toplumu Atatürk ilkeleriyle yeniden ahlakileştiren ve İslam toplumun kontrolünü ele geçirme tehlikesine karşı, topluluğu savunan bir kurum olarak görmüştür (Cizre, 2013: 128-129). 1990’lı yıllarda Türkiye’de uluslararası düzende milliyetçi ve Kemalist ideolojilerin üzerinde inşa ettiği temel referansları değişime başlamıştır. Dolayısıyla bu dönem Kemalist ideoloji “tarafdarları”, cumhuriyetin temel ilkelerinin tehdit altında olduğu bir dönem olarak algılanmıştır (Özyürek, 2011: 29). Toplumda seküler hayat tarzını benimseyen kişilerin ciddi tehditlere maruz kaldıkları ve kalacakları şeklinde bir algı yaratılmaya çalışılmıştır (Özipek, 2005: 641). Fakat diğer taraftan yine de 1990’lı yıllar İslam’ın kamusal alanda görünürlüğün arttığı dönem olmuştur. Bununla birlikte İslam’ın kamusallaşması, beraberinde siyasal gerilimi getirmiştir (Göle, 2008: 13-14).

1990’lı yıllara gelindiğinde Türkiye’de daha önceki dönemlere nazaran toplumsal talepler yön değiştirerek, insanlar taleplerini kendi varoluşsal kimlikleriyle ifade etmeye başlamışlardır. Örneğin laik, İslamcı, Kürt, kentli gibi temel ayrımlara göre kendi taleplerini inşa etmişlerdir. Uzun süre merkez sağ ve sol partiler farklı grupların taleplerini ekonomik talepler olarak yansıtmışlardır. Fakat farklı grupların bu dönem taleplerin kültürel oldukları yönünde ısrarcı davranmaları ve medya, aydınlar, siyasi parti kurumlarının vasıtasıyla güçlenmeleri, devlet ve diğer kesimler arasında bir çatışmaya yol açmıştır. Küreselleşmeyle birlikte bireyler, kimliklerine daha çok sarılıp ve bireysel haklarını kimlik haklarıyla bağlantılı olarak talep etmelerini pekiştirmişlerdir. Toplumsal taleplerin siyasi partiler tarafından dışlanmaları, Türkiye’yi temsil krizin içine düşürmüştür. Merkez partilerin, devletin merkezci, tekçi, resmi bakış açısıyla birleştirmeleri sonucu karar

alma meşruiyetlerini ellerinden kaçırmışlardır. Bunun üzerine değişen talepler ve yaşanan kriz, devlet toplum çatışmasını hızlandırdığı gibi toplumsal gruplar arasında da yoğun bir çatışmaya yol açmıştır (Bayramoğlu, 2001: 16-17). Yine bu dönemde küreselleşmeyle birlikte liberal demokratik değerlerin, insan ve vatandaşlık hakları söylemin vurgulanması, kültürel çoğulculuğun kabul görmesiyle birlikte, o döneme kadar kimlik ve değerlerin arka planda tutulan ve ekonomik alanda düşük gelirli grupların örgütlenme fırsatları doğmuştur (Şarлак, 2006: 285). Bu dönemde refah devletin gerilemesiyle birlikte Türk sol partileri bu grupların taleplerine yanıt verememiştir. Buradaki boşluğu Refah Partisi doldurmaya çalışmıştır. Daha önceki yıllarda CHP'ye oy veren düşük gelirli grupların bir çoğu bu dönemde yani 1990'lı yıllarda Refah Partisi tabanında kitlesel yönde büyük bir gücü olmuştur (Özbudun, Hale, 2010: 46).

Bu dönemin siyaset sahnesine bakıldığında, 1991 genel seçimlerinde kabineyi kurma görevi en fazla sandalyeyi alan DYP Genel Başkanı Süleyman Demirel'e verilmiştir. Hükümet kurulduktan sonra, programına demokratikleşme konusunda vaatlerde bulunmuştur.² Fakat Parlamento Radyo ve TV'de devlet tekelinin kaldırılması dışında, verdiği vaatleri yerine getirmemiştir (Tanör, 2008: 92). 1993 yılında Özal'ın ölümü üzerine Cumhurbaşkanlığına Süleyman Demirel³, DYP'nin Genel Başkanlığına Tansu Çiller getirilmiştir. Çiller hükümeti güvenoyu almak üzereyken Sivas Olayı⁴ meydana gelmiştir (Akşin, 2008: 165). Türkiye'nin içinde olduğu bu karmaşada ve siyasi çıkmazda liderliği devam ettirmenin hayli zor olduğu söylenebilir. Narlı'ya göre

2. Program; “ülke hukuk sisteminin ve anayasanın baştan sona demokratik değerlere göre yenileneceğini bildiriyordu. Bu minvalde yeni anayasa hazırlanacak, darbe rejiminin bütün yasaları gözden geçirilerek değiştirilecek, işkence önlenecek, yargı güvenceleri sağlanacak, olağanüstü hal mevzuatı düzeltilecek, üniversitelerin özerkliği gerçekleştirilecek, sendikal haklar Uluslararası Çalışma Örgütü standartlarına uygun hale getirilecekti” (Tanör, 2008: 92).

3. Demirel'in Cumhurbaşkanı seçilmesi aslında devletin toplumdan aldığı bir rövandır. Nitekim sonraki yıllarda 28 Şubat sürecine giden yolda Demirel'in büyük katkısı olacaktır. Özellikle anayasal ve demokratik değerlerin içi boşaltılarak yorumlanması darbe girişimini kolaylaştırdığı görülmüştür (Erdoğan, 2007: 18).

4. 2 Temmuz 1993 günü 4. Pir Sultan Abdal Etkinlikleri için Sivas'ta bulunan aydın ve sanatçılardan oluşan 35 kişi Madımak Oteli'nde “sağ milliyetçi” grupları tarafından yakılmıştır. Bütün gün kentte süren bir kargaşalığın ve kuşatmanın ardında, ayrıca polis ve ordu birliklerinin gözleri önünde meydana gelmiştir (Akşin, 2008: 165-166).

bu dönemin çıkmazları, çöküntü ve ahlaki yozlaşmalarla karşı karşıya olduğunu düşünenler, çözümü İslam’a dönüšte bulduklarını ifade etmektedir. Bu dönemde Türkiye’nin İslami bir devlet şekli ile dünyada önemli rol oynayabileceğine inananlar da, farklı sosyo-ekonomik koşullara rağmen, İslam’ın çözüm olacağı konusunda hem fikir olduklarını dile getirmişlerdir. Narlı, bu durumu şu şekilde desteklemektedir; “Refah Partisinin 27 Mart 1994 seçimlerindeki başarısı İslami hareketin sosyo-ekonomik profili, siyasi çıkar ve amaçları farklılık gösteren birçok sosyal sınıf arasında bulunduğu destek ile açıklanabilir” (Narlı, 1994: 28). Bunun devamında 1995 yılı seçimlerinde bir artış sağlamış ve İslami bir partinin elde ettiği bu başarı hakkında farklı kanaatler oluşmuştur. Partinin sosyal adalet, dürüst yönetim vurguların yanında dini ve dini olmayan söylemlerle de ön plana çıkmıştır. RP’nin gerçekten şeriata dayalı bir İslam devleti kurmayı mı hedefliyor yoksa kamusal ve sosyal alanda dinin görünümüne yön verecek politikalar mı üreteceği yönünde kesin bir kanaat oluşmamıştır (Özbudun, 2007: 83).

Bu dönemde gün yüzüne çıkan seküler kesim ile İslamcı gruplar arasındaki çatışma, kimlik sorunu ve kamusal alanın kontrolü konularında yoğunlaşmaktadır (Yavuz, 2008: 289). Ayrıca bu çatışmalarda yükselen İslami başarıları Yavuz (2008: 289) birkaç nedene bağlamaktadır. Bunlar; 1980 darbe liderlerinin getirdiği Türk-İslam birliği çerçevesinde bir devlet politikasının olması, liberal politikaların yanı sıra yeni muhafazakâr Anadolu burjuvazinin doğuşu, medya odaklı İslamcı aydınların yükselişi ve RP’nin kendi içerisindeki tutumu ve adil düzen vurguları şeklinde sıralamak mümkündür. Fakat Refah Partisi’nin kendi tabanına yönelik çözüm uğraşları, bir kesim tarafından rahatsızlık uyandırmış ve bu tür politikaların partiyi daha ileriye taşıyacağı kokusuyla orduya başvurmuşlardır. Refah Partinin toplumdaki yükselişi durdurma politikaları, ordu ile muhalefeti bir arada tutmuştur. Bu bağlamda “öncü birlikler” toplumsal gelişmeyi durdurmaya yönelik kararlar alarak bazı tedbirler almışlardır (Dursun, 1999: 67). Bu önleyici kararlar toplumun kendi içerisindeki dönüşümünü engellemeye ve bir toplumsal mühendisliğe bürünmeye yönelik bir gelişme olarak algılanabilir (Dursun, 2007: 55). Nitekim bu dönemle birlikte toplumu bir dönüşüm içerisinde zorlayan egemen güçler kendi otoritelerini güçlendirmek için kamusal alana müdahale ederek İslam’ın görünürlüğünü önemli derecede azalt-

mişlardır. Bu bağlamda Göle (2008: 14), 28 Şubatla birlikte İslam'ın kamusal alandaki varlığının daraldığını dile getirerek olayı özetlemiştir. 12 Eylül sonrası yükselen İslami sermaye, 28 Şubat süreciyle kontrol altına alınarak denetime tabi tutulmuştur. İktidar ilişkiler yeniden şekillenmesinin yanında İslami içerikli yayın organları denetime tabi tutularak ulusal medyanın yükselmesinde önemli rol oynamıştır (Sözen, 2007: 223).

Yavuz (2011: 66-67), bu dönemin siyasi oluşumundan bahsederken, dini partilerin yasal parti olarak kalabilmeleri, seçim başarısı kazanmaları ve bu başarıyı devam ettirmek için seçim stratejilerini dini çağrılarının ötesine taşımaları ve de ideolojilerini ılımlaştırmak zorunda kaldıklarını dile getirmiştir. Dolayısıyla Yavuz, İslami partilerin bir dizi koalisyon hükümeti kurduklarını ve bu iktidar paylaşım deneyiminin siyasal oluşumun daha naif ve ılımlaşmasının sağlanmasında önemli rol oynadığı ileri sürmektedir. Ayrıca Yavuz şöyle devam etmektedir, İslami partiler “toplumu İslamileştirme”yi başaramazken, seçim sandığı İslami sağ oluşumdaki partileri liberalleştirmeye itmiştir. Yavuz’un bu değerlendirmelerini AK Parti siyaset sahnesine çıkışında görmekteyiz. Çünkü AK Parti çıkışındaki söylemlere bakıldığında eski gelenekçi çizgisinin dışına çıkıp, yenilikçi yapıya bürünmüştür ve “muhafazakâr demokrat” söylemiyle daha ılımlı bir yapıda hareket etmiştir.

Bu dönem de dikkat çeken diğer husus, bütün tarikatların, cemaatlerin ve bütün İslami sivil toplum örgütlerinin Milli Görüş Hareketi’ni desteklemediği görülebilir. Nitekim Milli Görüş Hareketi 1977 yılında Nurcu olarak tanımlanan cemaatle ve 1990’lı yıllarda Nakşibendilik hareketi ile bağlarını koparmıştır. Bu dönemde RP toplumun sadece laik kesimiyle değil Milli Görüş Hareketinin dışındaki İslami kesimle de bir çatışma içerisine girmiştir. Erbakan’ın “bize inanmayanlar patates dinindedir” şeklindeki dini inancı tekeline alan ifadesi, bu siyaset sahnesindeki çatışmaları özetler niteliktedir. RP’ye bakıldığında Erbakan Milli Görüş Hareketinde olmayanları şuursuz olarak tanımlamıştı. Dinin devlet tarafından kontrol edilmesini ve dini tercihlerin kişiselliliğinin tanınmamasını sorunsallaştırmadığı, aksine devletin dini kontrol ettiği kurumsal yapıyı korumaya çalıştığını söyleyebiliriz. Yani RP, toplumu İslamileştirme projesini devlet desteği ile yürürlüğe koymuştur (Çınar, 2009: 310-311). Tüm bu politikalar çerçevesinde ele alındığında RP’nin politikaları dönemin seküler kesimini, piyasada güç

kaybedeceği korkusu yaşayanların, orduyu bir çözüm arayışı olarak görenlerin ve şeriat korkusu yaşayanların tepkisine neden olmuştur.

Korku, kaygı ve “ümitlerin” sonucunda varılan noktada büyük değişiklikler ve dönüşümler yaşanacaktır. Nitekim 28 Şubat 1997 Cuma günü Çankaya Köşkü’nde rutin olarak yapılan aylık toplantılardan birini gerçekleştiriyordu. Ayrıca bu toplantı, Türk siyasi hayatının demokrasi bağlamında bir sınavı olmuştur (Birand ve Yıldız, 2012: 207). MGK kurulunda 18 maddelik karar darbenin habercisi olmuştur. Toplantıda daha çok laiklik vurgusu yapılmış ve alınan kararların laiklik çerçevesinde uygulanması gerektiği vurgulanmıştır. Toplantıda alınan bazı kararları şu şekilde sıralayabiliriz; “tarikatlara bağlı okullar denetlenmeli ve MEB’e devredilmeli, 8 yıllık zorunlu eğitime geçilmeli, Tevhidi Tedrisat uygulanmalı, irtica nedeniyle ordudan atılanları savunan ve orduyu din düşmanıymış gibi gösteren medya kontrol altına alınmalı, Atatürk aleyhindeki eylemler cezalandırılmalıdır” (Sabah, 13 Nisan 2012). 28 Şubat ve ertesinde bu kararları uygulama konusunda hükümet karşı çıktı. Bunun üzerine TSK İç Hizmetler Kanununun “gerektiğinde görev silah kullanılarak yapılacaktır” ibaresi müdahaleye dayanak oluşturmuştur (Doğan, 2009: 294-296). Tüm tepkiler ve askeri açıklamaları sonucunda Refah Yol hükümeti Haziran 1997 yılında sona erdi (Çavdar, 2008: 343). Fakat Milli Görüş Hareketi, darbe sonrası çeşitli isimler (Fazilet, Saadet Partisi) altında varlığı devam etmiştir (Özipek, 2005: 644).

Refah Partisi kapatıldıktan sonra yerine Recai Kutan liderliğinde Fazilet Partisi kurulmuştur. Kutan eskiden vurgulanan sert İslamcılığı terk etmiş NATO’dan çıkmaktan, İslami bankacılığı yerleştirmekten bahsetmez olmuştu. Ayrıca bu esnada siyasette kalabilmek için bir gösteri olarak Anıtkabir’e gitmişlerdir. Tüm bunlara rağmen 2001 yılında Fazilet Partisi de kapatılmıştır. Türbanı teşvik etme kampanyasıyla “laiklik karşıtı” tutumlar sergilediği düşüncesi hâkim olmuştu. Bu olaylardan sonra Milli Görüş Hareketi’nde bölünmeler olmuştur (Ahmad, 2008: 210). Yenilikçi hareket olarak 2001 yılında kurulan Adalet ve Kalkınma Partisi siyaset sahnesinde yerini almışlardır.

28 Şubat Sürecine Yön Veren Sosyo-Politik Hareketler

Özal’ın büyük etkisinin olduğu 1990’lı yıllarda Anadolu Sermayesi olarak geçen yeni bir iktisadi gücün ortaya çıkması, geleneksel ekonomik sistem

içerisinde yer edinen büyük sermaye güçlerini endişelendirmiştir. Dolayısıyla devlet eliyle dağıtılan ranttan yararlanamayacağı kaygısı ve seçkin sınıf statüsünü kaybedeceği endişesi askeri gücün desteğiyle sermaye güçleri, hükümete karşı dış bilemeye başladılar. Bunun başarılı sonuç vermesini sağlamak için meşruluğunu topluma değil dayandıkları ideolojik kılıfa bağlamışlardır.⁵ Nitekim bu dönem “çağdaş burjuvazi” söylemler devlet içerisindeki egemen statülerce karşılığı bulunmaktaydı (Erdoğan, 2007: 25-26). Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana iktidarlar tarafından tasfiye edilen kesim, RP yoluyla yükselmeleri, Türk devrim sonrası merkeze egemen olan gruplar içerisinde kaygıya neden olmuştur. Refah Partisine yönelik “irtica” ve “Atatürk’e karşı olmak” gibi suçlamalar siyasi partiler ve toplumsal kesimler tarafından bir araç haline getirilerek partinin kapatılması için kampanyalar düzenlenmiştir. Fakat tüm bunlara rağmen 1995 seçimlerinde Meclise birinci parti olarak girmeyi başarmıştır (Dursun, 1999: 67). Seçim sonuçların ardında RP-ANAP koalisyon hükümeti askerin dolaylı müdahalesi sonucunda gerçekleşmemiştir. Nitekim Mesut Yılmaz’ın ordunun temennisinin “Anayol Hükümeti” olduğunu dile getirmiştir. Bunun ardında 6 Mart 1996 yılında Mesut Yılmaz başkanlığında Anayol Hükümeti göreve gelmiştir (Koçak, 2001:128).

1996 yılında Çiller’in Başkanlığındaki DYP ile Erbakan’ın RP’si arasında bir koalisyon kurulmuştur. Büyük medya ve sermaye güçleri bu hükümetin kurulmasına şiddetle karşı çıkarak muhalefet etmişlerdir. Refah-Yol’un iktisadi alandaki girişimleri büyük sermaye gruplarını tahammül edilmez bir seviyeye getirmişti. Askeri kanadın yanında Kemalist gruplar tarafından Refah Partisi “irticai” faaliyetlerinin odağı olarak lanse edilmiştir. Bu nedenlere referans gönderilerek bir güç edinmeye çalışan darbeci gruplar, 1997 yılında Başbakanlık Kriz Yönetmeliği’nin Erbakan’a imzalatılması gidişatın yönünü belirlemiştir. Bunun üzerine Erbakan’ın konumu muhafaza etmeye çalışması işe yaramamış ve 28 Şubat 1997 yılında muhtı-

5. Çalışmada sorunsal edinilen ve bir sonraki başlık altında değerlendirilecek olan, darbenin toplumsal bir desteğinin var olup / olmadığı yönündeki araştırmaya cevap niteliğinde buradan da anlaşıldığı gibi, yapılan politikalardan ve sermaye güçlerin düşüncesinden hareketle 28 Şubat sürecine giden yolda darbeyi destekleyen gücün toplum içerisinde karşılığının azınlıkta kaldığını söylemek mümkündür.

ra niteliğindeki MGK bildirisi hükümeti sıkıştırıp ordunun denetimi altında faaliyet göstermesine neden olmuştur. “Anayasal” yolla kapatılan Refah-Yol Hükümetin yerine ANAP-DSP-DTP’den oluşan bir azınlık hükümeti (Anasol-D olarak da bilinen) kurulmuştur (Erdoğan, 2007: 19). Dolayısıyla buradan da anlaşılacağı gibi darbeye yön veren politik hareketler azımsanmayacak duruma gelmiştir. Darbenin temel nedeninin sadece bir çerçevede değerlendirmekten ziyade, hem sermaye güçlerin, laik kesimin ve ordunun birlikteliği ile içerde olan tutumu ve bununla birlikte küresel anlamda “dış güçler” in⁶ desteği olaya yön veren nedenler olarak okumak gerekmektedir.

Refahyol Hükümeti döneminde Cumhurbaşkanı ve bunun yanında askeri kanatta rahatsızlık uyandıran ilk belirgin olay 1996 yılın sonbaharında Erbakan’ın İran ve Libya’ya yaptığı geziler olmuştur (Koçak, 2001: 180). Diğer taraftan bu dönemi etkileyen ve 28 Şubat sürecinde rol oynayan diğer bazı olaylar meydana gelmiştir. Bunlar; Erbakan Başbakanlıkta Müslümanlar içerisinde ileri gelen liderlerine iftar yemeği vermesi, Taksim de cami yapılacağına dair vaatlerin olması, 1997 yılında Ramazan ayında mesai saatlerin iftar vaktine göre düzenlemeler, Kudüs gecesi olayı⁷, D-8 projesi⁸ (Kızıldaş, 2007: 63), Susurluk kazası ve ardından bunu protesto etmek için “Sürekli Aydınlik İçin 1 Dakika Karanlık” eyleminin başlamasına Erbakan’ın tutumu (Cumhuriyet, 28 Şubat 2011) şeklinde sıralanabilir. Özellikle 11 Ocak günü Erbakan’ın Başbakanlık Konutu’nda Diyanet İşleri mensuplarına ve tarikat liderlerine verdiği iftar yemeği, laik / seküler kesimi oluşturan gruplar tarafından Cumhuriyet düşüncesine karşı bir meydan okuma

6. Post-modern darbeye yön veren diğer iddia, İsrail ve ABD’de ki İsrail lobisinin olduğudur. İsrail, Türkiye’deki aktörleriyle iş birliğine girmesiyle darbe yapılmıştır (Coşkun, 2015).

7. Sincan Belediye Başkanı Bekir Yıldız’ın düzenlediği Kudüs Gecesinde Filistin’in özgürlük yolunda İntifada hareketinin canlandırılması yapılıyor. Diğer taraftan düzenlenen geceye Filistin’deki Hamas ve Hizbullah liderlerin posterleri asılıyor (Son Devir, 30 Ocak 2012). Fakat Dilipak, geceyi düzenleyen ve organize eden Mazlum-der çevresinin İstanbul Kudüs Platformu olduğu ve gecenin iddia edildiği gibi RP ile ve Sincan Belediye Başkanıyla ilgisinin olmadığını söylemektedir (Yeni Akit, 23 Eylül 2014).

8. Erbakan önderliğinde Türkiye’nin yanı sıra İran, Pakistan, Bangladeş, Endonezya, Malezya, Nijerya, Mısır ülkelerinin bir araya gelerek batının sömürsüne karşı tutumunu amaç edinerek 1997 yılı 5 Haziran tarihinde kurulmuştur. Ardından 30 Haziran Refah-Yol Hükümeti sona ermiştir (Yeni Şafak, 27 Şubat 2013).

olarak algılandı (Birand ve Yıldız, 2012: 193). Bu dönemde bu tür adımlar Türkiye'nin içinde bulunduğu siyasi hareketler kimi "egemen güçler" için bir fırsat olmuştur. Ayrıca yapılan siyasi politikalara bakıldığında bu dönemin konjonktürel yapısına uygun olmadığına kanaat getirebiliriz. Çünkü Türkiye'nin bu dönemde içinde bulunduğu konjonktürel yapı gereği özellikle 1990'lı yıllarda palazlanan "çetelerin-karanlık güçlerin" ve bunların yanında cumhuriyet döneminden bu yana neredeyse bir gelenek haline gelen "askeri gücün" ve "laik kesimin" birlikteliği sonucu darbe korkusunu ensesinde hisseden hükümet, bu tür politikalara kalkışması siyasi politik bir hata olarak görmek gerekir.

28 Şubat darbesi, siyasal İslam'ın görünürlük kazanmasına ve kamusal alanda uyguladığı politikalarına karşı bir müdahale şeklinde tezahür etmiştir. Bu müdahale ile İslam-devlet ilişkisini dar bir alana çekerek, devletin laiklik ve kimlik politikalarını yeniden tanımlamıştır. Darbe sürecinde siyaset alanı, demokrasinin meşruluk zemini olan diyalog ve müzakere unsurlarını tasfiye ederek, siyasal katılımın yerini kuvvetli, egemen aktörler almıştır. Türkiye Cumhuriyeti darbe süreçlerinde ordu kendisini Kemalizm'in asli kurucusu ögesi olarak görmüştür. Buna mukabil laiklik ve modernliğin temel savunucu rolünü üstlenerek, kendi içerisinde yücelttiği "laiklik ve çağdaş modernliğe" karşı bir tehlike olduğunu düşündüğünde anında müdahale etmiştir (Cizre, 2009: 156-159). Darbeye yön veren politik-hegemonik inşa döneminde, ayrıca olayı Kemalist bir program süreci görmekten ziyade milli güvenlik rejiminin kurumsallaşması olarak da görebiliriz. Çünkü 12 Eylül darbe sonrası ordu kışlasına dönmesine rağmen kendi otoritelerini daima hissettirecek şekilde "milli güvenlik" kavramını inşa ederek kendi içerisinde bir dayanak oluşturmuştur (Şarлак, 2006: 287). Darbe sürecindeki, hem milli güvenlik vurgusu hem kamusal alanda İslami değerlerin tasfiyesi ve devamında Kemalizm vurguları olayın politik alanın ötesine taşınıp toplumsal zeminde bir meşruluğun arayışı olmakla birlikte kurumsallaşma ve beraberinde müktedirlerin yıllarca sürecek zaferi olarak amaçlanmıştır.

Post-Modern Darbe: Meşruiyetin Varlığı / Yokluğu

Türkiye'de devlet alanı ile siyasal alan bir çatışma içerisinde var olagelmıştır. Devlet alanı genişletilebilirken siyasal alan daraltılmıştır. Siyasal alanın

daraltılması toplumların otoriter bir şekilde yönetilmesine neden olmuştur. Bireysel hak ve özgürlüklerden ziyade daha çok devlete rol biçilerek temel görevlerine öncelik verilmiştir. Bu bağlamda Türkiye tarihine bakıldığında, yukarıdan hegemonik bir müdahaleyle siyasal alana müdahale eden bir yapı haline geldiği görülmektedir. Nitekim bu yapıyı en iyi temsil eden süreçlerden bir tanesi de 28 Şubat süreci olmuştur (Müftüoğlu, 2007: 59). Darbe sürecinde, siyaset alanında görülen, demokratik değerlere aykırı ve hukuk karşıtı politikaların gün yüzüne çıkması ve amacın irticai faaliyetlerden temizlenmesi şeklinde tezahür etmiştir. Bu amacı gerçekleştirmeye yönelik güçler toplumda telafi edilemeyecek pek çok derin yaralara neden olmuştur (Özipek, 2005: 642).

Türkiye'de ordunun meşru bir zeminde hareket etmesine neden olan etken, ordunun kendisine topluma karşı bir koruyucu görevi ve sorumluluk misyonu çerçevesinde anlam yüklemesinde yatmaktadır. Kendisini devletin bekçisi / yöneticisi / varlığı gibi görmek, devlete ve millete ait olan her şeyi kendi sorumluluğunda olduğuna inanan, halka / topluma karşı tarafsız bir tutum içerisinde hareket ederek devletin varlığını milletin varlığından üstün olduğunu düşünen bir inanış, ordunun temel özellikleri arasında gösterilebilir (Demirel, 2002: 42). Fakat ordunun kendi çıkarları ve özellikle güvenlik kavramının araçsallaştırması, yapılan müdahalenin temel sebepleri olarak okumak gerekir (Cizre, 2009: 171). 1990'lı yıllarda demokratik bir siyasi yapının vazgeçilmez unsuru olan baskı grupları milli güvenliğe bir tehdit olarak algılanmış, bireysel talep ve haklar bölücülük, tehdit ve şeriatçılık olarak algılanmıştır. Ordu hiyerarşisi milli güvenlik bağlamında yasal zeminde elde ettiği meşruiyeti, toplumsal düzlemdeki meşruluğunu medya organları, resmi kurum ve özerk kuruluşlar aracılığıyla aramıştır (Şarлак, 2006: 288-292). Bu baskılar ve toplum nezdinde karşılığını bulmayan vurgular, toplumda meşruluğunu kaybetmesine yönelik yapılan adımların göstergesi olarak algılanabilir.

Bu süreç din-devlet bağlamında görünürlüğünü korusa da asıl nedenin hem İslamcıları hem de Kemalistleri tasfiye ederek ülke statüsünü uluslararası camiada geriletken bir operasyondur (Bekaroğlu, 2007: 40). Fakat bu süreç daha çok dindar kesime yapılan bir operasyondur. Muhafazakâr ya da dindar olarak anılan dernek ve vakıflar bu dönemde yoğun baskı altına

alınmış, din özgürlüğü temelinde birçok insan gözaltına alınmış, başörtüsü yasağından dolayı toplu işten atılmalar olmuş, İlahiyat Fakültesi mezunların öğretmenlik hakları ellerinden alınmış, bütün kamu görevlilerinin ve sivil toplum örgütlerinin yöneticileri inançlarından ötürü fişlenmesi uygulamaları yapılmıştır. Diğer taraftan bu dönemde bazı bölgelerde Hıristiyanlara da baskılar artmış ve bazı bölgelerde kiliseler kapatılmıştır (Ensaroğlu, 2007: 82-84). Bu bağlamda olaya bakıldığında 28 Şubat süreci sonrası MGK, otoriteye, düzene, siyasete ve orduya tartışmasız, şartsız ve şekilsiz bir itaat istemiştir (Cizre, 2009: 173). Toplum ise bu süreçte istenildiği ya da olayın başarıya ulaşmaması yönünden bir direniş göstermemiştir. Erdoğan (2007: 26-27) toplumun bu darbeye sessiz kalmasını yaygın olan itaat kültürünün olmasına bağlamaktadır. Çünkü geleneksel dönemden bu yana toplum, kendisini ordu-millet olmakla öven ve orduyu peygamber ocağı sayan bir inanışa sahiptir. Diğer yandan bu dönemde toplum psikolojik olarak sindirilmeye çalışılmış ve ordu gerek medya ve gerek brifingler aracılığıyla herhangi bir direniş tehdit olarak algılamış topluma cevap niteliğinde çıkışlar göstermiştir. Nitekim ordunun toplumu bir bütün olarak tasfiye etme düşüncesi ve toplumda kendisine karşı bir çıkış gördüğünde anında bir tepki göstermesi, toplumda darbeye destek olacak temel bir dayanağının olmadığına işaret etmektedir.

Genellikle darbe öncesi dönemlerde ordu, müdahaleyi destekleyecek grupların desteğini almaya çalışmış ve müdahaleyi kendi çıkarları doğrultusundan ziyade darbeyi destekleyen gruplar aracılığıyla “vatanın bütünlüğünü” sağlamaya yönelik vurguları öne çıkarmışlardır. Nitekim 28 Şubat süreci bu tutumun en iyi örneği olarak göstermek yanlış olmayacaktır (Demirel, 2002: 44). Ayrıca burada en anlamlı çıkış Cizre’nin (2009: 171) “sürecin meşruluk kaynağı, rejimin kurucu ideolojisidir” şeklindeki ifadesi olmuştur. Nitekim darbe sürecinin başarıya ulaşması ve bunun meşru zeminde cereyan ettiğini göstermek için büyük medya, yüksek yargı organı ve bazı sivil toplum örgütleri, “Beşli Sivil İnisiyatif”⁹ topluluğu önemli dere-

9. TOBB, TİSK, Türk-İş, TESK ve DİSK örgütlerinden oluşan beşli grup, müdahalenin sivil toplum tarafından meşru görüldüğü izlenimi vermek için çalışmalar başlatmışlardır (Özipek, 2005: 648). Ayrıca ordu 12 Eylül sonrası siyasal partiler ya da sivil toplum örgütleriyle önemli derecede bir temas halinde olmadığını söyleyebiliriz. 28 Şubat sürecindeki ordu

cede rol oynamıştır. Darbeyi yapanlar “irticayı” hedef aldığını söyleyerek kendilerine meşru bir zemin aramışlardır. Fakat bu durum tüm ülke için demokratik değerlerin zarar görmesine neden olmuştu. Eylem için örgütlenen toplum, laik karşıtı¹⁰ eylemler olarak lanse edilmiş ve sivil alandaki eylemleri durdurmuşlardır (Özipek, 2005: 640-641). Darbe sürecinde, basında askeri otoriteye karşı bir hassasiyet oluşmuş ve basında öne çıkan haberler adeta asker-kamuoyu arasında bir köprü görevi görmüştür. Bunun yanında egemen olan yayın politikası, iktidar mücadelesi taraflarının Refah Partisi ile TSK olduğuna yönelik kamuoyuna benimsetmeye çalışmıştır. Ayrıca burada dikkat çeken kısım basında öne çıkan haberlerin, bu olayları ve yakın zamanda ortaya çıkacak olan bir darbeyi olağan bir şekilde göstermeye çalışmasıdır (Bayramoğlu, 2001: 89). Medya darbe sürecini eleştirel bir tutumdan uzak durarak, siyasetçilerin orduya yönelik eleştirilerini ve askerın bunlara yönelik sert cevaplarını tutarlı ve demokrasi çerçevesinde değerlendirmemiştir. Ayrıca bu dönemde orduyu eleştiren yazarların görevine son verilerek olaya büyük katkıda bulunmuşlardır. Nitekim Türkiye darbeler tarihi yapısına bakıldığında özellikle 28 Şubat sürecinde ordu üzerinden politik çıkar sağlamayı ümit eden grupların çoğunlukta olduğunu görmekteyiz (Demirel, 2002: 34-36). Bu çoğunluğun halk toplumsal alanda azınlıkta kaldığını ve darbeye yön veren grupların “azınlıkların iktidarı” şeklinde tezahür ettiğini söylemek yerinde olacaktır.

Cizre’ye (2009: 172-173) göre, 28 Şubat sonrasında toplumsal destek sağlama yönünde büyük politikalar üretildi. Cizre, bu dönemin siyaset yapılanmasında medya büyük rol oynadığını ve vatandaşların demokrasiye, topluma ilişkin anlayışları yeniden yapılandırıldığını dile getirmektedir.

ve bazı sivil toplum arasındaki ittifak daha çok ordunun kendi politikalarını toplum tarafından desteklenmesini sağlamak ve meşru temelde cereyan edildiğini göstermek için yaptığı girişimlerdir (Demirel, 2002: 44).

10. Modern Türkiye’nin kuruluşundan bu yana sıklıkla atıfta bulunulan ve korunması gereken temel değerler “laiklik” kavramı adı altında toplanmıştır. Türkiye’de “laiklik” kavram daha çok “şeriatçılığa” karşı koruyucu bir yönde ilerlemiştir. Bu bağlamda ordu, devlet otoritesinin devamını sağlama, ülke bütünlüğünün korunmasına yönelik esas taşıyıcısı, laik değerlerin asli koruyucusu olarak kendini konumlandırmıştır. Ordu, ülkeyi sadece dış tehditlere karşı korumaya yönelik kendini sorumlu görmemiş, ayrıca batılılaşma / çağdaşlaşma ve Atatürk düşüncesiyle yoğrulmaya yönelik kendisine bir rol biçmiştir (Demirel, 2002: 31).

Ayrıca ülkenin birlik ve bütünlüğünü sağlamaya yönelik politikalara ihtiyaç olduğuna işaret edilince, siyasalar bağlamında politik alanın içeriğine önem göstermeyerek yöntem kısmına ağırlık verilmiştir. Yazara göre ordunun özerk olmasındaki etken, egemen ideolojiye ve darbeye rıza gösteren bir toplum yaratma girişimlerine medyanın ve sivil toplum kuruluşlarının desteklemesidir. Yazar, aynı zamanda dönemin tekçi siyaseti, toplantılarda, açılış törenlerinde ve devletin hemen hemen bütün kurumlarında Kemalist bürokratların verdiği demeçlerle ve sermaye kuruluşların çalışmalarıyla toplumun seküler / modern kesimleri üzerinde bir etki bırakıldığına işaret etmektedir. Cizre, bu şekilde yapılan uygulamalar sayesinde demokrasinin biçimsiz bir hal aldığına dile getirmektedir. Ayrıca darbeden yaklaşık bir yıl sonra düzenlenen cumhuriyetin 75. Yıl kutlamaları, bütün vatandaşların modern Türkiye'nin politikalarını ve hedeflerini benimseyip içselleştirdiğini göstermeye çalışmışlardır. Fakat bu durum 1930'larda çizilen tabloya olan özlemden başka bir şeyi ifade etmiyordu (Özyürek, 2011: 29). Nitekim bu durum darbe öncesi ve sonrası dönemi politikalarının temelinde bir topluma indirgenmeye çalışıldığının göstergesi olarak okunabilir. Modern Türkiye'nin kuruluş yıllarından günümüze kadar "çağdaş cumhuriyetçi" söylemlerin üst bir perdeden okunduğunu ve bu söylemlerin toplumda Kemalist düşünceye sahip kişilerin dışında tutmadığını söyleyebiliriz.

Tüm bunlara karşıt olarak 28 Şubat süreci öncesi ve sonrası meydana gelen olayların toplum destekli olduğuna kanaat getiren yazarlarda olmuştur. Bu görüşün taraftarı olan Coşkun'a (1999) göre, 28 Şubat süreci sadece MGK'ya katılan askerlerle oluşmamıştır, süreç sivil toplum örgütlerin destekleriyle meydana gelmiştir.¹¹ Ayrıca Coşkun şu şekilde devam etmektedir: "Anayasamızın çağdaş laik ilkelerini desteklemek için binlerce kadının bir araya gelerek Anıtkabir'e yürümeleri, sivil toplum örgütlerin (işçi-işveren sendikaları, esnaf kuruluşları, odalar birliği) siyasi parti başkanların cumhurbaşkanını ziyaret edip Atatürk ilkeleri doğrultusunda mutabakata varmaları toplumun büyük bir kısmı tarafından desteklendiğinin göstergesidir." Yine Coşkun'a göre, sürecin aydınlar tarafından desteklenmesi Türk

11. Yukarıda da ifade edildiği gibi sürece destek veren örgütler Kemalist çizgiden gelen düşünceye sahip örgütlerdir. Bu ise Türkiye toplum yapısı gereği toplum desteğinin büyük kısmına işaret etmemektedir.

demokrasinin önemli kazanımları olduğuna işaret ettiği gibi bu hareketler o günkü çağdışı hükümetin istifa edip gitmesine neden olmuştur.

Fakat Türkiye’nin toplum yapısına bakıldığında darbeyi destekleyen kişilerin azınlıkta olduğunu ve bu söylemlerin darbe sürecinde politik ve ekonomik rant elde etmek için söylenen gerçek dışı ifadeler olduğunu görmekteyiz. Diğer yandan darbeciler, medya aracılığıyla, “seküler / Kemalist” düşünceye sahip kişilerin desteğini almak için “şeriat” korkusunun yayılmasına yönelik haberlerin ön plana çıkarması, toplumda Kemalist düşüncedeki kişilerce darbeye destek oluşturmuşlardır. Kamusal alandaki İslami vurguların ön plana çıkması ve bununla beraber Siyasal İslam’ın yükselişini tehdit olarak algılanmasını körükleyecek medya desteği ve algılardaki “irtica” kaygısı taşıyan kesimlerin bu dönemde Kemalizm değerlerine daha çok sarılmaları olağan bir durum olarak algılamak gerekir. Çünkü 1990’lı dönemlerde Türkiye’nin sosyal yapısı iki şekilde ve birbirlerine karşıt iki kutupta toplandığı daha çok belirginleşmiştir. Bir taraftan modern Türkiye’nin kuruluşundan beri Osmanlıya / gelenekçiliğe olan bağlılığından dolayı kendilerini daha çok gizleyen ya da buna mecbur bırakılan sağ / İslamcı kesim, diğer taraftan cumhuriyetin temel muharriklerini kendi içerisinde hep payidar tutmaya çalışan seküler / Kemalist düşüncedeki grup, daha çok kamusal / siyasal alanda görünürlüğü olan, fakat sivil alana da taşımış şekilde tezahür eden bu iki kutuplu yapının temel varoluşsal yapılarına sahip çıkmaları dönem itibarıyla ve Türk toplum yapısı gereği olağan görülmelidir.

Sonuç

Tarihsel olarak incelendiğinde Türk siyasi hayatta yapılan darbelerin bir korku/kaygı sonucunda meydana geldiği kanaati yaygındır. Bu kaygının nedeni bazı dönemlerde “şeriat-irtica” olmuştur, bazı dönemlerde ise sağ / sol iktidarların yükselişi olmuştur. Fakat bunların ötesinde ayrıca darbelerin asıl nedeni bir “statü” sağlama yönünde gelişmiştir. Özellikle 1980 yıllar sonrası serbest piyasanın, ithalat ve ihracatın genişlemesi sonucu ve bununla beraber 1990’lı yıllarda Siyasal İslam’ın yükselişi, devlet-piyasa bağlamında kendi statülerinin kaybedileceğini düşünen gruplar oluşmuştur. Kaygıların giderilmesi yönünde ve bunun teminatını sağlayacak çözüm, iktidarların değişmesiydi. Fakat bunun demokrasi çerçevesinde olması mümkün olmayınca, göz-

ler yeni bir darbenin oluşmasını sağlayacak koşulları beklemiştir.

Diğer taraftan 1980 yılı sonrası komünizm tehdidine karşı kamusal alanda özellikle dini değerlerin ön plana çıkmasını sağlayan ya da göz yuman politikalar üretilmiştir. Bununla birlikte 1990 yıllarında siyasi İslam'ın çıkışı gerçekleşince bu sefer bu tür politikaları engellemeye yönelik hareketler yoğunlaşmıştır. Ayrıca bu tür çıkışlar Türk siyasi hayatın demokrasi bağlamında yeterli derecede elverişli olmadığı bir döneme işaret etmektedir. 1990 yıllarında devletin iç siyasi buhranı ve bununla birlikte dönüşüm sancılarının meydana gelmesi, siyasetin istikrarsızlığına neden olmuştur. Siyasi istikrarsızlığın sadece siyasal alanda kalmaması beraberinde sosyo-ekonomik alana da yansımaları, bir kazanç-çıkar sağlama yönünde muharriklerin çıkışıyla neticelenmiştir. Devlet içerisinde eskiden beri sermayenin büyük kısmını ellerinde bulunduran grupların kaygısıyla birlikte, Siyasal İslam'ın yükselişini tehlike olarak gören ordu ve buna destek veren medya grupları ve "laik kesimin" bir kısmının birlikteliği sonucunda, Post-modern darbe gerçekleşmiştir.

Dolayısıyla darbe süreci bir toplum desteğinden ziyade topluma rağmen yapılmıştır. Toplumdan büyük destek almaya yönelik politikalar yürütülmesine rağmen, meşru zeminde karşılık bulamamış ve Türk siyasi hayatında demokrasiyi sekteye uğratacak bir girişimle sonuçlanmıştır.

Abstract: In the history of Turkish, the military tended to seek support from a part of the community in order to make their interference legitimate. This was done by speaking to a part of community via media or searing themselves as the real defender of the government and then they made their interference. Seeing what they did as legitimate with regard to this condition, did they gain the real support from the community? Particularly, the west-sided history investigations tend to support the idea that the changes and reforms are supported by the community. Is it as such for Turkey? People believe that the reforms in the history of Modern Turkish come to the existence due to the superior interference. For this reason, all of these questions and problems have had us argue whether the interference is made in legitimate

condition or not. In this study, to limit the aspects of the investigation, instead of investigating all of the radical changes / interferences in the Modern Turkish history, the interference of “28 February” is investigated with the aspect of whether this investigation was made with community-based purpose or not.

Keywords: Period of 28th February, Post-Modern Coup, Social Support, Legitimacy.

Kaynakça

Ahmad, Feroz (2008), **Bir Kimlik Peşinde Türkiye** [Çeviri: Sedat Cem Karadeli], İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Akşin, Sina (2008), “Siyasal Tarih: 1995-2003” [**Türkiye Tarihi 5 / Bugünkü Türkiye: 1980-2003**, İstanbul: Cem Yayınevi] içinde: 163-186.

Bayramoğlu, Ali (2001), **28 Şubat Bir Müdahalenin Güncesi**, İstanbul: Birey Yayıncılık.

Bekaroğlu, Mehmet (2007), “Onuncu Yılında 28 Şubat” [**28 Şubat Post-Modern Bir Darbenin Sosyal ve Siyasal Analizi**, İstanbul: Birey Yayıncılık] içinde: 38-41.

Birand, M. Ali ve Reyhan Yıldız (2012), **Son Darbe: 28 Şubat**, İstanbul: Doğan Kitap.

Cizre, Ümit (2013), “Yeni Bir Siyaset Tarzı: Türk Silahlı Kuvvetleri, Toplum ve Ak Parti”, [(der.) Ahmet T. Kuru ve Alfred Stepan (2013), **Türkiye’de Demokrasi, İslam ve Laiklik**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları] içinde: 113-138.

Cizre, Ümit (2009), “Egemen İdeoloji ve Türk Silahlı Kuvvetleri: Kavramsal ve İlişkisel Bir Analiz” [**Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm**, İstanbul: İletişim Yayınları] içinde: 156-179.

Coşkun, Alev (1999), “Son Ödünler ve 28 Şubat Süreci”, **Cumhuriyet**, 19 Temmuz 1999.

Coşkun, Ufuk (2015), “28 Şubat’ın Asıl Aktörlerini Konuşmalıyız”, **Milat**, 1 Mart 2015.

Çavdar, Tefik (2008), **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi: 1950’den Günümüze**, Ankara: İmge Kitabevi.

- Çınar**, Menderes (2009), “AKP ve İslami Hareketler: Defansif ve Dağıtıcı İktidar Kardeşliği” [(der.) İlhan Uzgel ve Bülent Duru (2009), **AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu**, Ankara: Phonix Yayınevi] içinde: 307-315.
- Demirel**, Tanel (2002), “Türk Silahlı Kuvvetleri’nin Toplumsal Meşruiyeti Üzerine” , **Toplum ve Bilim** (93), s.29-54.
- Doğan**, Ali Ekber (2009), “İslamcı Sermayenin Gelişme Dinamikleri ve 28 Şubat Süreci” [(der.) İlhan Uzgel ve Bülent Duru (2009), **AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu**, Ankara: Phonix Yayınevi] içinde: 283-306.
- Dursun**, Davut (1999), **Demokratikleşmeyen Türkiye**, İstanbul İşaret Yayınları.
- Dursun**, Davut, (2007), “Türkiye’nin Dönüşüm Süreci, Dinamikleri ve Genel Özellikleri” [(eds.) Davut Dursun, Burhanettin Duran ve Hamza Al (2007), **Dönüşüm Sürecinde Türkiye: Aktörler Alanlar Sorunlar**, İstanbul: Alfa] içinde: 17-64.
- Ensaroğlu**, Yılmaz (2007), “28 Şubat’ın İnsan Hak ve Özgürlüklerine etkileri” [**28 Şubat Post-Modern Bir Darbenin Sosyal ve Siyasal Analizi**, İstanbul: Birey Yayıncılık] içinde:77-90.
- Erdoğan**, Mustafa (2007), “28 Şubat Darbesi” [**28 Şubat Post-Modern Bir Darbenin Sosyal ve Siyasal Analizi**, İstanbul: Birey Yayıncılık] içinde:17-28.
- Göle**, Nilüfer (2008), **Melez Desenler: İslam ve Modernlik Üzerine**, İstanbul: Metis Yayınları.
- Narlı**, Nilüfer, (1994), “Türkiye’de Laikliğin Konumu”, **Cogito** (1): 21-29.
- Özbudun**, Ergun ve William Hale (2010), **Türkiye’de İslamcılık, Demokrasi ve Liberalizm: AKP Olayı** [Çeviri: Ergun Özbudun ve Kadriye Göksel], İstanbul: Doğan Kitap.
- Özbudun**, Ergun (2007), **Çağdaş Türk Politikası: Demokratik Pekişmenin Önündeki Engeller** [Çeviri: Ali Resul Usul], İstanbul: Doğan Kitap.
- Özipek**, Bekir Berat (2005), “28 Şubat ve İslamcılar” [**Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık**, İstanbul: İletişim Yayınları] içinde: 640-651.
- Özyürek**, Esra (2011), **Modernlik Nostaljisi: Kemalizm, Laiklik ve Gündelik Hayatta Siyaset** [Çeviri: Ferit Burak Aydar], İstanbul: Boğa-

ziçi Üniversitesi Yayinevi.

Koçak, Levent (2001), “Türkiye’de Ordu-Siyaset İlişkileri ve Askeri Müdahaleler” [(der.) Davut Dursun (2001), **Demokrasi Sorunu ve Türk Demokrasisi**, İstanbul: Şehir Yayınları] içinde: 135-205.

Kızıltaş, Ekrem (2007), “Bir Çeşit Turnusol Kâğıdı Olarak 28 Şubat” [**28 Şubat Post-Modern Bir Darbenin Sosyal ve Siyasal Analizi**, İstanbul: Birey Yayıncılık] içinde: 63-69.

Sabah, “Post-modern Darbe 28 Şubat Süreci”, 13 Nisan 2012.

Son Devir, “Kudüs Gecesi Düzenlendi, Sincan’da Tanklar Yürüdü”, 30 Ocak 2012.

Sözen, Edibe (2007), “Sağ Siyasetin Dönüşüm Talebine Karşı Uysallaştırıcı Medya” [(eds.) Davut Dursun, Burhanettin Duran ve Hamza Al (2007), **Dönüşüm Sürecinde Türkiye: Aktörler Alanlar Sorunlar**, İstanbul: Alfa] içinde: 209-230.

Şarlak, Zeynep (2006), “Atatürkçülük’ten Milli Güvenlik Rejimine: 1990’lar Türkiye’sine Bir Bakış” [(der.) Ahmet İnsel ve Ali Bayramoğlu (2006), **Bir Zümre, Bir Parti: Türkiye’de Ordu**, İstanbul: Birikim Yayınları] içinde: 283-293.

Tanör, Bülent (2008), “Siyasal Tarih: 1980-1995” [**Türkiye Tarihi / Bugünkü Türkiye: 1980-2003**, İstanbul: Cem Yayınevi] içinde: 27-159.

Yavuz, M. Hakan (2011), **Erbakan’dan Erdoğan’a Laiklik, Demokrasi, Kürt Sorunu ve İslam** [Çeviri: Leman Adalı], İstanbul: Kitap Yayınevi.

Yeni Akit, “Kudüs Gecesi Gerçeği”, 23 Eylül, 2014.

Yeni Şafak, “Erbakan D-8’i Kurmak İçin Direndi”, 27 Şubat 2013.